

Напрямки реформування вищої освіти України як чинник демократизації

Обґрунтовано фактор демократизації як наслідок реформування вищої освіти в Україні за період існування незалежної держави. Проаналізовано та виділено найважливіші напрямки реформування вищої школи у зв'язку з демократизацією. Виокремлено зміни в роботі ЗВО, що були наявні протягом існування незалежної держави й сприяли демократизації у суспільстві внаслідок їхньої імплементації. Розкрито процесуальний та результативний аспекти змін у діяльності ЗВО під час реформування та демократизації вищої освіти України. Узагальнено поетапний рух національної системи освіти до єднання з геополітичним простором Європи та світу.

Ключові слова: реформування, вища освіта, демократизація, діяльність ЗВО України.

L. M. Pivneva
lpivneva@karazin.ua

Directions of Reforming Higher Education in Ukraine as a Democratization Factor

The democratization factor being a result of higher education reforming in Ukraine during existence of the independent state is proved. The most important directions of higher school reforming in the framework of democratization are analysed and allocated. The allocated changes in the activity of higher educational institutions, which took place during existence of the independent state, promoted to democratization in society as a result of their implementation. The procedural and productive aspects of changes in activity of higher education institutions during reforming and democratization of the higher education of Ukraine are exposed. The stage-by-stage movement of a national education system to a unification with geopolitical space of Europe and the world is generalized.

Key words: reforming; higher education; democratization; activity of higher education institutions of Ukraine.

Протягом двох останніх десятиріч у наукових і освітянських колах нерідко йдеться про кризу системи вищої освіти. Її пов'язують із глобальними проблемами сучасності, збільшенням обсягу інформації, зростанням вимог до рівня знань, поширенням інформаційно-комунікативних технологій, зміною економічної структури суспільства, пандемією тощо. У світі, з одного боку, підвищився загальний культурний рівень населення, а з іншого, – знизився інтелектуальний потенціал працівників, зросла поширеність таких згубних явищ, як наркоманія та кіберзлочинність.

Демократизація суспільного життя вимагає такої системи вищої освіти, що відповідає новим завданням модернізації та гуманізації. Нині вища освіта зазнає суттєвих змін. Відбувається інтенсифікація всього процесу підготовки кадрів вищої кваліфікації, перехід від класичної системи закладів вищої освіти до нових форм навчання, пов'язаних із безперервною освітою. Ці процеси, поряд із демократизацією структури викладання та проведенням наукових досліджень, створенням нових спеціальних міжнародних освітніх програм, посиленням тенденції до автономії закладів вищої освіти, розробкою нових експериментальних програм та методик навчання у вищій школі часто називають «реформуванням». Вони відбуваються поруч із розвитком системи вищої освіти в нових умовах функціонування

глобального інформаційного суспільства. Такі реформи сприяють збільшенню якісного потенціалу вищої школи, оскільки тільки високоосвічене населення здатне впоратися з викликами глобалізації в новому тисячолітті. Задоволення демократією в суспільстві багато в чому залежить від економічних успіхів і, як наслідок, пов'язане з успіхом проведених реформ.

Демократизація вищої освіти є частиною загального процесу демократизації освіти, яка передбачає ліквідацію монополії держави на освіту і перехід до суспільно-державної системи, самостійність освітніх установ у виборі цілей, змісту, організації та методів роботи, участь в управлінні освітньою установою тощо. Існують різноманітні думки з приводу демократизації вищої освіти. Зокрема, на думку З. У. Колокольникової та О. Б. Лобанової, демократизація освітнього процесу в сучасних умовах проявляється через:

- доступність освіти (початкова освіта є обов'язковою і доступною в більшості країн світу);
- забезпечення рівних можливостей для здобуття загальної та професійної освіти (незалежно від нації, соціального походження, здоров'я і віку школярів);
- збільшення ринку освітніх послуг;
- компроміс між жорсткою централізацією й автономією (права регіонів у розв'язанні питань визначення змісту освіти та організації освітнього процесу);
- участь суспільства в управлінні освітнім процесом (діяльність опікунських рад, організація асоціацій випускників тощо [3]).

Демократизація вищої школи супроводжується процесом її реформування. Спробуймо виокремити реформи, що відбулися у системі вищої освіти України та сприяли її демократизації.

Отже, виділимо напрямки реформ, орієнтованих на демократизацію вищої освіти України. У контексті процесуального і результативного аспектів змін у діяльності ЗВО під час реформування та демократизації вищої школи України передбачається розгляд поетапного руху національної системи освіти до єднання з геополітичним простором Європи та світу.

Питання щодо напрямків реформ із демократизації вищої освіти України, підвищення її ефективності та якості висвітлювалися в працях таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як Ф. Альтбах, В. Андрущенко, М. Згуровський, В. Кремень, В. Л. Савельєв, С. Щудло та інші. Зазначені автори згадували у своїх студіях численні модернізаційні процеси вищої школи в умовах долучення України до єдиного освітнього простору, підкреслювали необхідність впровадження у закладах вищої освіти демократичних реформ.

Існують різні підходи до підґрунтя класифікацій реформ вищої освіти. Ґрунтуючись на комплексі засадничих чинників, можна, з одного боку, простежити реформування вищої освіти починаючи з 1991 року.

З іншого, – дослідники виділяють реформування ЗВО у зв'язку з діяльністю внутрішньополітичних акторів, державних інститутів, міжнародної спільноти. На модернізацію вищої освіти в країні впливають і процеси глобалізації, які викликали глобальні проблеми сучасності, міжнародні конфлікти, економічні кризи, військові дії на території України та світу.

Важливими також є процеси реформування вищої освіти стосовно взаємин із силовими структурами, бізнесом, фінансуванням, появою та розвитком приватного сектору, введення численних напрямків переліку спеціальностей тощо.

Для оцінки напрямків реформування вищої освіти України ми застосуємо найбільш усталений у науковій літературі часовий критерій. Він охоплює тією чи іншою мірою різноманітні явища, що наявні у ЗВО протягом існування незалежної держави Україна. Застосовуючи часовий критерій, означимо певні періоди процесу реформування вищої освіти в Україні: 1991–2002 роки, 2002–2013 роки, а також із 2014 року й дотепер. Розгляньмо ці етапи реформування докладніше.

Можемо виділити перший етап розвитку вищої освіти в Україні, що починається з появи незалежної держави України 1991 року. Йому притаманний процес деідеологізації, відмова від марксистсько-ленінських догм, розвиток ідей демократизації тощо. Протягом першого етапу розвитку системи вищої освіти України трапилася зміна ідеологічної парадигми у країні. Це була реакція на процеси в суспільстві у зв'язку з новим балансом сил на світовій арені, появою однополярного, а потім – багатопольярного світу, розпадом соціалістичної системи та появою незалежних держав, які взяли орієнтир на демократизацію у суспільстві.

Із перших днів незалежності вища освіта України у своїй діяльності користувалася принципом доступності та можливості навчання у ЗВО для всіх категорій населення, права на освіту – не тільки на вищу, але й на освіту протягом життя. У цей період відбувалася розробка законів та положень України, серед яких потрібно виокремити перший Закон «Про освіту», який мав положення і про вищу школу.

Закон України «Про освіту» (1991) задекларував нові на той час рівні вищої освіти – «бакалавр» та «магістр» – і одночасно визначив нові рівні кваліфікації – «бакалавр», «спеціаліст», «магістр». Із 1991 року реформування вищої освіти з орієнтацією на демократизацію торкнулося навчально-методичної, наукової та організаційної підготовки студентів на різних рівнях.

Петро Костробій та Юрій Рашкевич вважають, що новими для освітян того часу поняттями, які були викладені в нових положеннях «Закону про освіту» та в інших ухвалених документах, були:

- статuti закладів освіти;
- ліцензування та акредитація освітньої діяльності; тип закладу освіти визначався тільки за рівнями акредитації (перший, другий, третій, четвертий);

- поняття державного та галузевого стандартів освіти;
- дозвіл вступу на напрям чи спеціальність (на вибір закладу освіти) з визначеними термінами навчання на кожному освітньому рівні;
- підготовка магістрів після здобуття рівня «бакалавр» чи «спеціаліст» із різними термінами навчання [4, с. 15].

Зміни в ідеологічній парадигмі країни торкнулися економічного розвитку та викликали появу, поряд із державним сектором вищої освіти, також і приватного. Це дало поштовх існуванню такого явища на теренах нашої країни як, масовізація. Масова освіта, як пише Е. Тоффлер, була геніальним винаходом, сконструйованим індустріалізмом для створення такого типу дорослих, який йому був потрібен [5, с. 443]. Дедалі більше молодих осіб стало реалізувати свої бажання стосовно вищої освіти. Поява приватного сектору та перехід до оплати за навчання на контрактній основі у державних ЗВО, деіндустріалізація країни визначили також такий напрямок реформування вищої освіти, як впровадження гуманізації освітнього процесу та гуманітаризації структури підготовки фахівців, а також появу нових гуманітарних спеціальностей, які мали значний попит серед молоді. В Україні стало формуватися суспільство знань, підвищився соціальний та культурний потенціал суспільства.

Збільшення кількості студентів у ЗВО супроводжувалося комерціалізацією, впровадженням ринкових механізмів у процеси управління та підготовки кадрів вищої кваліфікації. Закон України «Про вищу освіту» 2002 року законодавчо закріпив нові напрямки реформування. Ці та інші реформи сприяли розвитку демократизації вищої школи внаслідок масовізації та комерціалізації, які «актуалізують проблему якості освіти, стають потужним стимулом для формування системи управління якістю освіти на державному рівні» [6, с. 141]. Вони також дали змогу розвитку демократизації як наслідку процесів розширення доступу молоді до вищої освіти внаслідок можливостей платного навчання, появи вибору молоддю міста навчання за своїм побажанням відповідно до отриманих балів за середню освіту.

Кардинальні зміни у світі та, особливо, у європейському середовищі стосовно нових напрямків реформ у вищій школі відбулися у другий період її реформування. На нашу думку, цей період тривав протягом 2002–2013 років. Вхідження до нового тисячоліття в контексті розвитку глобалізації виявило нові тенденції реформування освіти. Вони були зумовлені приєднанням України до Болонського процесу (2005).

Основними досягненнями вищої освіти в Україні внаслідок здійснення реформування після приєднання до Болонського процесу виявилися оновлення стандартів за всіма спеціальностями; впровадження нових інформаційних технологій; введення нових спеціальностей і навчальних дисциплін, що мають попит у нових соціально-економічних умовах; розширення автономії закладів освіти; удосконалення навчально-методичних комплексів

із досліджуваних дисциплін; впровадження нових систем оцінки знань, нових стандартів, перехід на нові шаблі навчання, розвиток мобільності, студентського самоврядування тощо. Ці напрямки реформування мали свої засоби імплементації у різних ЗВО, різні підходи, погляди на їхню оцінку, але були єдині в орієнтації на впровадження демократичних принципів у вищу освіту.

Наприклад, університетська автономія, закріплена законом «Про вищу освіту» 2014 року, існує з погляду Європейської асоціації університетів як академічна, організаційна, кадрова та фінансова.

На думку С. Квіта, українські державні університети залишаються повністю залежними від держави; вони не мають можливості взяти на себе відповідальність за власну якість, що передбачає університетська автономія. Університети досі змушені погоджувати свої штатні розклади в Міністерстві освіти і науки України. Продовжують існувати різні обмеження для нормальної господарської діяльності ЗВО та меценатства. Це, зрештою, унеможлиблює збільшення заробітної плати університетських працівників, розвиток наукових досліджень і матеріально-технічної бази ЗВО. [2]

Попри думку про відсутність необхідної автономії університетів в Україні, суспільство вважає її потрібною, оскільки вона охоплює такі демократичні засади, як рівень самостійності університету в питаннях набору студентів, пропонування навчальних програм, забезпечення якості, можливостей залучати кошти тощо.

Серед реформ, які найбільш вплинули на процес демократизації вищої освіти у третій період, починаючи з «Революції Гідності» (2014), потрібно звернути увагу на зміни парадигми у науковій діяльності ЗВО III та IV рівнів акредитації. Вони ґрунтувалися на імплементації законів «Про вищу освіту», (2014), а також «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2017).

Демократизація вищої школи під час її реформування була відзначена прагненням ЗВО України увійти до міжнародних наукометричних систем трьох найвпливовіших щорічних рейтингів: Академічного рейтингу світових університетів, який часто називають «Шанхайським рейтингом», Рейтингу світових університетів QS і Рейтингу світових університетів «*Times Higher Education*». До того ж, слід відзначити, що серед ЗВО України «Каразінський – єдиний український університет, репрезентований у всіх цих рейтингах» [1].

Змагання за право посісти один із верхніх шаблів найпопулярніших міжнародних рейтингів сприяло розвитку демократичних засад у науковій роботі професорсько-викладацького складу українських ЗВО. Наслідком цього є приклад ХНУ імені В. Н. Каразіна, який уже вшосте ввійшов до 500 найкращих університетів світу, посівши 491 місце, – найвищу позицію у рейтингу порівняно з іншими українськими університетами [1].

Серед інших реформаторських змін у вищій школі у цей період ми можемо виділити перелічені нижче явища, що сприяли розвитку демократизації:

- поступове реформування аспірантури, перехід до системи PhD замість підготовки кандидатів наук, що дало змогу узгодити українську систему підготовки науковців із міжнародними стандартами;

- реально застосовану вибірковість курсів для студентів. 25 % навчального навантаження студентів віддано на вибір за бажаннями студентів та викладачів. Це є прикладом нетрадиційного навчання, оскільки різноманітність курсів охоплює найширші галузі знань;

- в Україні запрацювала Національна агенція із забезпечення якості вищої освіти. Її практика ґрунтується на зміні процедурних реалій діяльності. Оцінювання якості освіти стало не лише працею державних органів, але й широкого кола громадськості, наприклад, роботодавців, професійних груп, незалежних агенцій з оцінки якості, батьків, студентів тощо;

- курс на інтернаціоналізацію, що сприяє поширенню демократичних цінностей, – це рух у напрямку підвищення якості вивчення англійської мови в українських університетах, чому стала приділятися спеціальна увага як з боку державної політики, так і самих університетів. Це стосується не лише студентів, але й викладачів, від яких вимагається знання англійської мови на рівні B2.

Проте трапляються випадки, коли процеси реформування викликають гостре неприйняття в суспільстві або, навпаки, викликають підтримку більшості. Реформування передбачає результат, але іноді його помічають нешвидко. Реформи можуть спричинити як позитивні, так і негативні наслідки у суспільстві.

Світовий досвід свідчить, що демократизація у сфері вищої освіти передбачає розумне поєднання і співвідношення традиційних та інноваційних напрямків реформування. Нині перед Україною постала проблема вибору напрямків проведення реформ у вищій освіті.

Отже, на наш погляд, у суспільстві існує єдність стосовно того, що, реформуючи вищу освіту, нам потрібно створити конкурентоздатні на глобальній арені українські університети, які б були у змозі посідати та утримувати високі позиції у світових рейтингах. Реформування має відбуватися паралельно із тими перетвореннями, які забезпечують швидкий темп та тенденції охоплення усіх сфер навчання студентської молоді й розвитку професорсько-викладацького складу. Цивілізаційний характер змін дедалі більше наповнює життя вищої школи. Ці зміни різняться у різних регіонах і ЗВО нашої країни, але у постмодерному суспільстві потрібно реалізувати основні принципи демократизації, які пов'язані із:

- забезпеченням доступу до знань, рівним і обов'язковим правом на отримання освіти;

- децентралізацією системи управління, за якої частина функцій управління університетами переходить безпосередньо до закладів вищої освіти, студентського самоврядування;

- наявністю державних і недержавних закладів освіти;
- свободою вибору матеріалу для навчання (для викладачів і студентів);
- розвитком критичного мислення тощо.

Відповідно до цього має відбуватися імплементація вітчизняного законодавства, ухвалення інших необхідних законів. Суспільство, яке розвивається шляхом демократизації, прагне до того, щоб усі його інститути діяли за демократичними принципами. Це стосується також і інституту вищої освіти.

Література

1. Каразінський – перший університет України та серед кращих у світі: результати міжнародного рейтингу QS World University Rankings – 2020 [Електронний ресурс] / Прес-служба ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Режим доступу : https://www.univer.kharkov.ua/ua/general/univer_today/news?news_id=8997 (дата звернення : 25.06.2020).
2. Квіт С. Реформування вищої освіти в Україні. Три з половиною роки після Революції Гідності [Електронний ресурс] / С. Квіт. – Режим доступу : https://dt.ua/EDUCATION/reformuvannya-vischoyi-osviti-v-ukrayini-257581_.html (дата звернення : 25.06.2020).
3. Колокольникова З. У. Ведущие тенденции развития современного мирового образовательного процесса [Электронный ресурс] / З. У. Колокольникова, О. Б. Лобанова. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/21_DSN_2012/Pedagogica/4_114364.doc.htm.
4. Костробій П. Українська вища освіта у 1991–2013 роках: успіхи та поразки реформ [Електронний ресурс] / П. Костробій, Ю. Рашкевич // Вища освіта в Україні: порядок денний для реформ / за заг. ред. Є. Б. Ніколаєва ; Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні, 2017 .– Режим доступу : https://kse.ua/wp-content/uploads/2018/07/Vishha-osvita-v-Ukrai--ni_-poroyadok-dennii-dlya-reform-Pdf-v_1.pdf (дата звернення : 25.06.2020).
5. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер ; пер. с англ. Москва : АСТ, 2002. 557 с.
6. Щудло С. Вища освіта у пошуку якості: quo vadis / С. Щудло. Харків; Дрогобич : Коло, 2012. – 340 с.